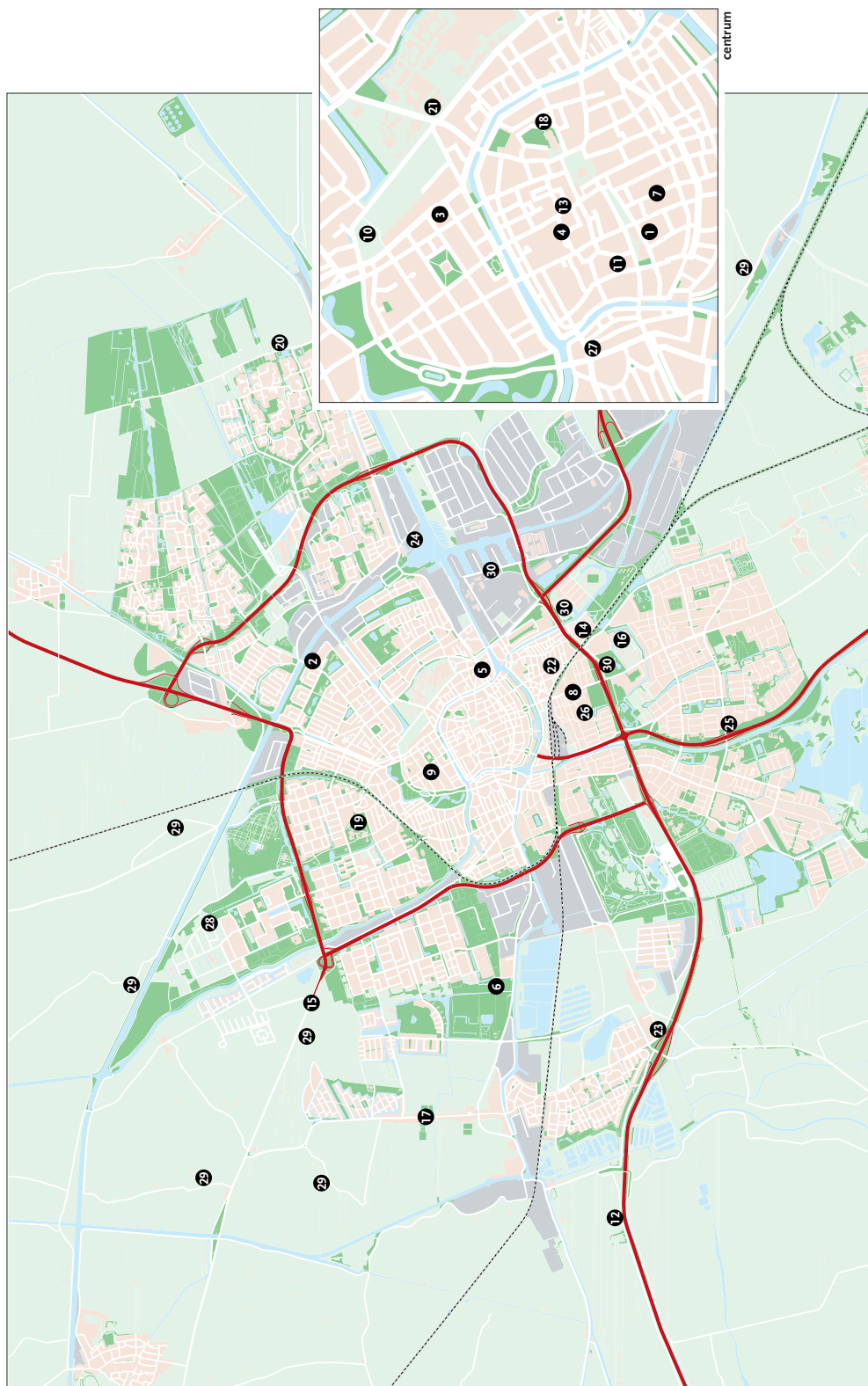

Afb. 1. Overzichtskaart met de in de tekst genoemde onderzoeksplaatsen. Tekening: Dienst RO/EZ en Studio van Stralen.

Jaarverslag archeologie in 2005

Gert Kortekaas, Margot Daleman, Jasper Huis in 't Veld en Anko Wieringa

Inleiding

In de archeologie en ook andere historische wetenschappen is tijd een begrip waar veel om draait. Grondsporen worden in een relatieve tijdsvolgorde geplaatst, aardewerk en andere vondsten plaatsen het geheel in de tijd. En voor nauwkeurige(r) tijdsbepaling is er al ruim een halve eeuw de 14C-methode en iets minder lang de dendrochronologie. Alles tezamen zorgt dat een reconstructie van veranderingen die zich in het verleden hebben afgespeeld, ook netjes in een tijdbalk geplaatst kunnen worden.

Tijd is ook van belang waar het gaat om het doen van noodopgravingen. Van een 'ontwikkelaar' vroegen we altijd tijd; met de veranderde Monumentenwet in de hand eisen we straks ook nog betaling van de rekening. Omdat tijd in euro's wordt uitgedrukt dus tweemaal geld. En zo komt het vakgebied meer dan voorheen in een spanningsveld van tegengestelde belangen.

Om noodzakelijk onderzoek te organiseren, uit te voeren, reconstructies te maken en daar ook nog over te schrijven, heb je tijd nodig, in de praktijk meer dan wat in een werkweek normaal is. Die schaarste aan tijd wordt mede in de hand gewerkt door de aankomende veranderingen van de Monumentenwet, door een zekere opbloei van de economie en dus meer bouwprojecten waardoor meer werk in minder tijd moet worden verricht.

Bezuinigingen raken ook de financiële kant van de zaak en dat laat zich – u raadt het al – weer in tijd vertalen. Dat is de reden waarom in het navolgende overzicht de bespreking van opgravingsresultaten wat minder uitgebreid zal zijn dan voorgaande jaren (afb. 1).

Aan het onderzoek in 2005 werkten vanuit de Stichting Monument & Materiaal (M&M) mee: Aletta Bastmeijer, Janny Bolhuis, Liesbeth Cavé, Peter Croeze, Hayo Dopmeijer, Jet Douwes, Jan Gerard, Maaïke de Goey, Jos Kadijk, Tammoo Kasmier, Ineke Koop, Fred Kortmann, Malene van der Meulen, Gaby Mous, Henk Nieuwenhuizen, Marja Overeem, Bertus Overweg, Leendert van der Schee, Henk Staal, Anne Valk, Folkert Westra en Hanna Zimmerman. Vanuit de Gemeente Groningen Dienst Ruimtelijke Ordening en Economische Zaken (RO/EZ) werkten mee: Jaap Buist, Klaas Helfrich, Frits Vrede en de eerstgenoemde auteur. Daarnaast werden aan deze medewerkers toegevoegd de volgende projectarcheologen van Archaeological Research & Consultancy bv Groningen (ARC bv): Marcella Blom, Gertie Bergsma, Hulya Halıcı, en de drie laatstgenoemde auteurs.

1. Akerkhof 12, opgraving (Archisnr. 12125)

14-18 juli

In opdracht van woningstichting In te Groningen zijn in 2005/2006 de panden Akerkhof 12 en 14 grondig verbouwd. Een deel van de achterbouw, onder an-

dere de vroegere joodse danszaal, werd afgebroken om plaats te maken voor nieuwbouw. Daarbij treedt grondverzet op – er zou één meter worden afgegraven – en dus aantasting van het bodemarchief, reden voor een opgraving. Voor de uitvoering daarvan werd een beroep gedaan op het ARC bv, met ondersteuning van de Stad-Groninger archeologen¹. Beperking daarbij was dat niet dieper zou worden opgegraven dan de afgraving en de verstoringen zouden reiken. Door een opmetingsfout bleek op de derde opgravingsdag dat het terreintje niet afgegraven zou moeten worden, maar eerder opgehoogd. Daarmee was een opgraving overbodig en werden de activiteiten abrupt gestaakt. Latere bouwwerkzaamheden bleken toch nog graafwerk met zich mee te brengen, maar dat is niet meer begeleid.

Het oostelijk deel van het terrein (feitelijk gelegen achter Akerkhof 10; breedte circa 2 meter) is enkele decimeters verdiept, om een vlak aan te leggen. Hierin waren geen duidelijke sporen waarneembaar en is slechts postmiddeleeuws aardewerk verzameld.

2. Antillenstraat, vooronderzoek (Archisnr. 17379)

12-22 december

In opdracht van de Gemeente Groningen is een in de toekomst nieuw te bouwen terrein rond de Antillenstraat, tussen de Oosterhamriklaan, het Van Starkenborghkanaal en de Korreweg onderzocht door het adviesbureau Grontmij te Assen. Er zijn 44 grondboringen verricht, waarbij is gebleken dat dit gebied in de jaren vijftig van de 20e eeuw grotendeels is afgegraven tot in de ongestoorde klei. Vegetatieniveaus werden in de boringen niet waargenomen of herkend. Aanwijzingen voor menselijke activiteit in vroeger tijd zijn hier niet evident vastgesteld.

Afb. 3. Boterdiep 36-38, de compacte laag schelpengruis in het noordprofiel.

Foto: Hulya Halici, (ARC bv).

Afb. 2. Boterdiep 36-38, globale contour van de opgraving geprojecteerd op de kadastrale minuut uit circa 1830. Het binnen de 17e-eeuwse wal gelegen restant van de middeleeuwse Jacobijnerweg bevindt zich oostelijk van het Boterdiep. Kaart: Dienst RO/EZ en Studio van Stralen.

1. Blom 2006.

3. Boterdiep 36-38, opgraving (Archisnr. 13396)

31 augustus-15 september

In opdracht van woningstichting De Huismeesters bouwt Ballast Nedam Bouwborg aan drie appartementencomplexen op de plaats waar voorheen enkele pakhuizen stonden². Op basis van oud kaartmateriaal en de vreemde sprongen in de westelijke rooilijn van het Boterdiep werd verwacht dat op deze plek het westelijke begin van de Jacobijnerweg zou liggen (afb. 2). Deze middeleeuwse weg verbond vóór de Grote Uitleg van circa 1608 de Ebbingestraat met de Hunze en bleef in de Nieuwe Uitleg deels bewaard. Die weg werd evenwel niet gevonden, wel de zogenaamde Cleysloot, de voorloper van het Boterdiep. Een (hergebruikte?) paal van de beschoeiing van de sloot dateert de Cleysloot in de laatste fase na 1479 +/- 6 jaar, ondersteund door aardewerk in de 'sloot'vulling³. De westelijke oever van de sloot bestond uit een circa 30 cm dik pakket kokkels, waarvan een deel ter plekke was verbrand (afb. 3). Mogelijk heeft zich hier in de late middeleeuwen een kalkbranderij bevonden. Het onderzoek werd uitgevoerd door medewerkers van ARC bv in opdracht van de gemeente Groningen⁴.

Afb. 5. Broerstraat, de kadastrale minuut uit circa 1830.

Kaart: collectie RHC
Groninger Archieven.

Afb. 4. Broerstraat, keldervloer met plavuizen in werkput 2, gezien in oostelijke richting.

Foto: Jasper Huis in 't Veld (ARC bv).

4. Broerstraat en Poststraat, opgraving (Archisnr. 14632, 14633 en 15699)

10 en 11 november en 17 januari 2006

In opdracht van de Rijksuniversiteit Groningen (RuG) zijn in 2005 tot circa 60 m diepte buizen geboord om ondergronds warm water op te slaan en naar behoefte koud en warm water naar boven te halen. ARC bv kreeg opdracht het benodigde graafwerk archeologisch te begeleiden⁵. De sondering (meting van de bodemweerstand) voor de eerste boring en daarna de opgraving aan de Poststraat-westzijde stuitte 2,5 m onder maaiveld op de keldervloer van het in 1982 afgebroken deel van de Universiteitsbibliotheek, daterend uit 1898. Archeolo-

2. Overbeek en Bastmeijer 2005, 154-155.

3. RING 2006b.

4. Rapportage door ARC bv in voorbereiding.

5. Huis in 't Veld 2005.

gische waarden waren hier niet aanwezig. Die bleken in de vorm van gebouwsporen wel aanwezig in de tweede en derde kleine werkput (4 × 4 m en 1 × 1 m), aan de Broerstraat-noordzijde. In de tweede put kwamen op 1,2 m onder maaiveld delen van een 17e-eeuwse overhoeks gelegde plavuizenvloer aan het licht, mogelijk van een ondiepe kelder (afb. 4)⁶. Deze vloer, alsook de iets dieper aangetroffen laatmiddeleeuwse muurresten, maakten tot in het midden van de 19e eeuw deel uit van een huis, gelegen aan de Broerstraat-noordzijde. Dit gebouw, alsook de gebouwen van het vroegere Vrouw Siwens- en Menoldisconvent werden toen gesloopt om plaats te maken voor een nieuwe Academie. Het muurfragment noordelijk van de plavuizenvloer, is de buitenzijde van de aanzet van een gemetselde koepel, mogelijk een beerput. De datering daarvan is onzeker, wellicht 16e-eeuws. Waarschijnlijk hoort deze fundering bij het huis noordelijk van nr. 110 (109) (afb. 5). Onder de plavuizenvloer lag een gedeelte van een bakstenen vloer en de eerste trede van een trapopgang vanuit de kelder. Met een steenmaat 29×13×6-8 cm ligt ook hier een bouwdatum in de 16e eeuw voor de hand. Duidelijk is wel dat onder het voorplein voor het huidige Academiegebouw de fundering van twee conventen nog kan worden verwacht.

Afb. 6. Damsterdiep, het oude poortershuisje, circa 1931. Foto: collectie RHC Groninger Archieven.

5. Damsterdiep, vooronderzoek (geen Archisnr.)

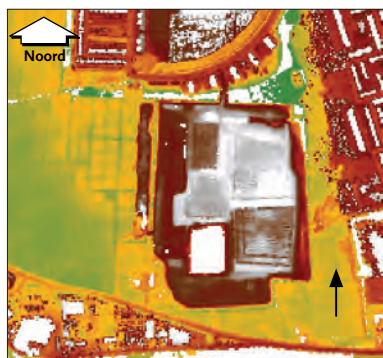
12 en 13 september

Toen in 1876 het Eemskanaal gereed kwam, verloor het Damsterdiep haar functie als waterweg vanuit de Stad in oostelijke richting. Het Eemskanaal komt in Groningen uit in de Zuiderhaven, net even ten zuiden van het vroegere Binnen-Damsterdiep, het gedeelte dat binnen de vestingwallen lag. Twee jaar eerder was de Vestingwet afgekomen, waarmee Groningen haar functie als vestingstad verloor en waardoor de aanleg van de Zuiderhaven mogelijk werd. Vervolgens was de demping van het westelijke deel van het Binnen-Damsterdiep nog een kwestie van tijd. In 1880 verdween het sluizencomplex dat daar lag onder nieuwe bestrating. Het westelijk deel van het Damsterdiep bleef tot na de Tweede Wereldoorlog open en verwerd tot een soort open riool. In de jaren vijftig van de vorige eeuw werd ook dit deel gedempt; er moest tenslotte een goede autoverbinding komen, de latere Europaweg. Daarvoor werd ook het niet meer te handhaven poortershuisje gesloopt (afb. 6).

6. Maten plavuizen 15,5×15,5×2,5 cm.

In de komende jaren wordt het Damsterdiep aangepakt. Daarvoor zijn in voorgaande jaren allerlei modellen ontwikkeld, variërend van uitgraven en herstellen van de waterloop tot het bouwen van een ondergrondse parkeergarage en nieuwbouw ongeveer ter plaatse van de vroegere waterpoort in de vestingwal. De laatste optie wordt nu werkelijkheid. Daarmee verdwijnen ook de meeste sporen van het Damsterdiep zelf, reden om deze straks te documenteren. Ter voorbereiding daarop is door het archeologisch onderzoeks- en adviesbureau De Steekproef te Zuidhorn een beperkt archeologisch onderzoek uitgevoerd, om de precieze ligging van de zuidelijke kademuur vast te stellen⁷. Tevens is opdracht verleend aan Bijham & Collenteur te Noordhorn voor een historisch-geografisch onderzoek. Dit laatste onderzoek wordt in 2006 afgerond. Het archeologisch onderzoek leverde in een sleuf in de oostelijke helft van het oorspronkelijk diep de zuidelijke kademuur op. Deze bleek op 0,7 m onder de straat aanwezig, met een diepte van tenminste 3,3 m. De breedte is minimaal 0,6 m, waarbij aan de waterkant waarschijnlijk óf verspringings- óf afbraaksporen aanwezig zijn. Dat de muur een voet aan de walzijde heeft, is niet waargenomen.

Dit resultaat wordt samen met de kaart van het historisch onderzoek gecombineerd met de bestektekening voor de parkeerbak. Vervolgens worden nieuwe proefsleuven getrokken om vast te stellen of er nog sprake is van een oorspronkelijk bodemsediment en om de archeologische waarde vast te stellen, zodat voorafgaand aan de bouw een goede keuze gemaakt kan worden waarop het archeologisch onderzoek zich moet richten.

Afb. 7. Eelderbaan, detail van het Actueel Hoogtebestand Nederland, bij de pijl bevindt zich de vindplaats.
Vervaardiging: Adviesdienst Geo-informatie en ICT Rijkswaterstaat, collectie Dienst RO/EZ.

Afb. 8. Eelderbaan, overzicht van de aangetroffen paalkuilen (vertikale pijlen) en in de westelijke wand het vegetatieniveau (liggende gele pijl). Foto: Gert Kortekaas.

6. Eelderbaan, opgraving (Archisnr. 9294)

1-18 februari

De Eelderbaan is anders dan de naam doet vermoeden niet een uitbreiding van het vliegveld in die plaats in Noord-Drenthe, maar een groenstrook tussen de wijk Vinkhuizen uit de jaren zestig van de vorige eeuw en de nieuwe wijken van De Held daar ten westen van. De archeologische verwachtingen zijn in die omge-

7. Vissinga 2005.

ving niet bijster hoog; het is een laaggelegen kleigebied, dat tot in de middeleeuwen een veenbedekking heeft gehad. Archeologische begeleiding van het graafwerk in plaats van een opgraving was dus op zijn plaats. ARC bv deed dit onderzoek⁸. Het oppervlak van het restant van het kleigebied is in 1998 digitaal ingemeten (afb. 7). In het westen laat het voormalige veengebied zich herkennen als een grasgroene laagte; de restanten geelgroene weiden zijn iets hoger gelegen oeverwalletjes van krekken. Tijdens de uitvoering van het graafwerk voor de waterpartijen en Helofytenfilters kwamen al op de eerste dag scherven en grondsporen tevoorschijn. Dus werd de begeleiding omgezet in opgraven, om wat anders verloren zou gaan te documenteren. Dankzij de conserverende condities in de klei, konden van een (bij)gebouw vier eiken palen worden gedateerd (afb. 8)⁹. De kapdatum ligt (kort) na 71 +/- 6 jaar voor Chr. Het aardewerk dat werd gevonden, dateert grofweg uit de eerste eeuw voor en de eerste eeuw na Chr. Het geheel betreft een klein boeren erf dat is aangelegd op een dun veenpakket in de onmiddellijke nabijheid van een natuurlijke kreek. Mogelijk is het dezelfde kreek die ook bij de boerenplaats onder de Friese straatweg werd aangetroffen¹⁰.

7. Haddingestraat, waarneming (Archisnr. 13778)

september

Het saneren van de riolering in de binnenstad startte in het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw. Niet zonder reden begon toen ook het archeologisch onderzoek in hetzelfde gebied. In de loop der jaren werd de riolering van alle straten aangepakt en meer of minder nauwgezet archeologisch begeleid. Van die kennis over de opbouw van de ondergrond onder het huidige straatniveau kon dankbaar gebruik worden gemaakt voor de begeleiding van bijna de laatste straat¹¹. De Haddingestraat maakt naar verwachting deel uit van de oorspronkelijke aanleg van het stratenplan in het zuidelijke deel van de middeleeuwse stad, uit het midden van de 11e eeuw¹². In andere straten in de binnenstad kon worden aangetoond dat de oudste wegverharding verdiept is aangelegd. De straten waren (waarschijnlijk) voorzien van twee bermsloten, die met de helling mee in zuidelijke richting afwaterden in een brede sloot aan de binnenzijde van de stadswal. De straten met aansluiting op het regionale 'wegennet' waren voorzien van een poort, de andere straten, zoals de Haddingestraat kwamen uit op de 'stadsweg' aan de binnenzijde van de stadswal. Rond 1400 is ten westen van de Pelsterstraat de stadsweg opgeheven en werd noordelijker de Nieuwstad aangelegd¹³. Die werd in het begin van de 17e eeuw doorsneden bij de aanleg van de Kleine Haddingestraat die over de voormalige wal en gracht ligt.

Omdat riolen hellingopwaarts worden aangelegd, waren in de Kleine Haddingestraat de stadsgracht en -wal de eerste aangetroffen archeologische sporen. Onder deze wal tekent zich een grijze zandlaag af (restant van een afgegraven esdek?) en hieronder zijn tenminste vier greppels waargenomen, die de huidige straat diagonaal snijden.

8. Rapportage door ARC bv is in voorbereiding.

9. RING 2005.

10. Kortekaas 2002, 6-11; Cappers e.a. 2005.

11. Het onderzoek werd uitgevoerd door A. Wieringa en H. Halici van ARC bv te Groningen, in opdracht van het Ingenieursbureau van de Gemeente Groningen (IGG). De rapportage is in voorbereiding.

12. Van der Werff en Kortekaas 2004.

13. Van Zeist e.a. 2000; Kortekaas 2001, 10-11.

Afb. 9a. Haddingestraat, bij de rode pijl bevindt zich de 11e-eeuwse wegverharding van veldkeitjes. Daaronder ligt het afgegraven restant van een esdek.

Foto: Gert Kortekaas.

Afb. 9b. Haddingestraat, plattegrond van de omgeving van de Haddingestraat en Nieuwstad.

Tekening: Studio van Stralen.

Op de kruising met de Nieuwstad ter hoogte van de zuidelijke rooilijn van deze straat bevonden zich funderingsresten van vóór circa 1600. Daarnaast tekenden zich enkele sloten af, evenwijdig aan de Nieuwstad. Op de vulling van de meest noordelijke van deze sloten is een oude straatlaag zichtbaar. Anders dan onder de stadswal is hier wel een restant van het middeleeuwse esdek aanwezig. Vanaf de Nieuwstad tot aan de Vismarkt wordt regelmatig de aanwezigheid van een wegdek, bestaande uit kleine veldkeitjes, vastgesteld (afb. 9a en b). Dit wegdek ligt consequent op de bovenzijde van een lichtbruine vlekkerige zandlaag, die de scheiding vormt tussen wegdek en ongestoorde ondergrond. In het middeendeel van de straat is de keienverharding niet waargenomen. In veel profielen is naast vele (ophoog-)lagen, ook meer dan één wegdek waargenomen. Op diverse plekken is deze gelaagtheid doorbroken door het graven van kuilen, putten en sloten.

8. Hereweg 32-38 en Hereweg 33-39, vooronderzoek (Archisnr. 15445 en geen nr.)

11-12 oktober en juli

De Hereweg is zonder twijfel de oudste route naar Groningen en loopt ongeveer over de top van de Hondsrug. De archeologische verwachting van aangrenzende bouwpercelen aan weerszijden daarvan is dan ook hooggespannen. Die verwachting werd op beide percelen niet waargemaakt. Door ARC bv en De Steekproef werden bij de twee verkennende opgravingen met proefsleuven alleen sloten en greppels uit de periode na de middeleeuwen waargenomen¹⁴. Afgezien van enkele middeleeuwse scherven die bij het uitschudden van met asbest verontreinigde grond werden aangetroffen, werden uit oudere perioden geen sporen waargenomen.

9. Hortusbuurt, ondergrondse containers, waarneming (Archisnr. 15278-81 en 83)

september

In de Nieuwe Uitleg, nu beter bekend als de Hortusbuurt ten noorden van de binnenstad, is de plaatsing van enkele ondergrondse containers begeleid door

14. Hielkema 2005; Woltinge en Jensma 2005.

ARC bv¹⁵. De bodem in de Brouwerstraat liet op doorsnede de westelijke oever van de Cleysloot zien; dezelfde die eerder al bij de opgraving Boterdiep zichtbaar was. Een container in de Nieuwe Boteringestraat, nabij de Kruisstraat, kon wegens overmatig en snel opkomend grondwater niet worden geplaatst. Curieus is dat deze plek bovenop de Hondsrug ligt. Een tiental meters noordelijker waren geen grondwaterproblemen.

10. Jodenkamp, begraafplaats, opgraving (Archisnr. 14067)

10 oktober-9 december

In 1747 krijgt de joodse gemeenschap in Groningen een stukje grond op de Ebbingedwinger toegewezen om een begraafplaats aan te leggen. Tot 1827 was de Jodenkamp een van de weinige plekken waar de Joden uit Groningen en omstreken hun doden konden begraven. Door een zware uitbraak van malaria en tyfus in 1826, stierf ongeveer 10% van de bevolking. Het stadsbestuur besloot toen dat er niet meer binnen de stadsmuren begraven mocht worden, waarop de joodse begraafplaats gesloten werd. Tegelijk met de sluiting van de Jodenkamp werd een nieuwe joodse begraafplaats buiten de stadsmuren in gebruik genomen: de Noorderbegraafplaats. Tot 1894 bleef de Jodenkamp min of meer ongemoeid. In dat jaar werd de sloot rondom de begraafplaats gedempt en werd het overgebleven deel ommuurd en voorzien van een toegangshek¹⁶.

Eind 2005 vond een opgraving plaats op de Jodenkamp in verband met sloopwerkzaamheden aan de voormalige laboratoria aan de Bloemsingel. Tijdens het onderzoek zijn menselijke skeletresten aangetroffen van 31 individuen. Deze bevindingen mogen opmerkelijk genoemd worden, omdat de begraafplaats in 1954 geruimd is.

Door observatie en met behulp van metingen is, voor zover mogelijk, getracht geslacht, leeftijd, lengte, ziekte en trauma van het skeletmateriaal te bepalen. Het onderzoek bracht echter enkele beperkingen met zich mee. De opgraving stond onder rabbinaal toezicht en moest voldoen aan de eisen die de joodse wetgeving oplegt. De menselijke resten behoren toe aan de joodse gemeenschap

Afb. 10. Jodenkamp, onthulling van de gedenksteen op de Selwerderhof door rabbijn S. Spiero, 2006.

Foto: Margot Daleman, Diever.

15. Hielkema en Tuinstra 2005.

16. Stichting De Vey Mestdagh 2001, 399.

en moesten worden herbegraven. Bepaalde wetenschappelijke onderzoeksaspecten konden hierdoor niet of slechts ten dele worden uitgevoerd.

Geheel volgens joodse traditie zijn de skeletten na de opgraving herbegraven in eenvoudige vurenhouten kisten. In een gezamenlijk graf op de begraafplaats de Selwerderhof zijn zij bijgezet. Eén skelet is begraven op de Noorderbegrafplaats. Begin 2006 zijn op deze plekken twee helften van een verticaal ‘gebroken’ gedenksteen onthuld ter nagedachtenis aan de doden van de Jodenkamp (afb. 10). De stenen zijn voorzien van een in twee delen, zowel vertikaal als horizontaal te lezen gedicht van stadsdichter Ronald Ohlsen.

Resultaten

In totaal zijn 31 menselijke skeletresten aangetroffen. De resten zijn van 25 kinderen en zes volwassenen. De begravingen waren allen oost-west georiënteerd. De skeletten zijn vrijgelegd en schoongemaakt en vervolgens gefotografeerd en getekend. Na fysisch-antropologisch onderzoek blijkt van de volwassen skeletten één mannelijk en één vrouwelijk te zijn. Het mannelijke individu had een leeftijd van 28-35 jaar. Van de overige volwassen individuen konden geslacht en leeftijd niet bepaald worden.

Het is opvallend dat er voornamelijk skeletten van kinderen zijn aangetroffen. De kinderen zijn gescheiden van de volwassenen gevonden. De volwassen skeletresten zijn in het meest noordelijke deel van de opgraving aangetroffen, terwijl de kinderskeletten verspreid zijn gevonden. Wellicht was het zuidelijke deel van de begraafplaats ingericht als ‘kinderhoek’. Een groot deel van de kinderbegravingen is aangetroffen langs de oorspronkelijke sloot die om de begraafplaats lag. Later is deze sloot gedempt en is een muur over de graven heen gebouwd. Bij de ruiming in 1954 is de muur als grens van de begraafplaats beschouwd, waardoor vele skeletten destijds niet zijn opgemerkt.

Van de kinderen kan geen geslacht worden bepaald. Onderzoek heeft uitgezeten dat de leeftijd van de kinderen varieert tussen twee maanden en zestien jaar. Echter, het merendeel van de kinderen is niet ouder dan vier jaar geworden.

Bij geen van de 31 individuen kon de lengte worden vastgesteld. Voor de bepaling van de lichaamslengte is het noodzakelijk om het geslacht van het individu te kennen. Bij de twee volwassenen waarbij het geslacht is bepaald, bleken de pijpbeenderen niet geschikt voor metingen.

Afb. 11. Jodenkamp, fragmenten van een grafzerk met Hebreeuwse tekst. Vondstnr. 10.
Foto: Margot Daleman.

Het onderzoek naar afwijkingen in het menselijk skelet, die aanwijzingen kunnen geven over ziektes en trauma's tijdens het leven van het individu, heeft niet veel opgeleverd. De aangetroffen pathologische verschijnselen zijn niet van dien aard dat ze als uitzonderlijk kunnen worden beschouwd.

Behalve menselijke resten is een deel van de muur van de begraafplaats teruggevonden. Tevens is de sloot aangetroffen, die de oorspronkelijke begrenzing van de begraafplaats vormde. Opmerkelijk is de vondst van een grafzerk (afb. 11). Deze werd in drie fragmenten aangetroffen. Op de steen zijn acht Hebreeuwse tekstregels leesbaar. De steen was bedoeld voor Moske of Shmueel Deutz, uit Amsterdam afkomstig en begraven tussen 1840 en 1860¹⁷.

11. Lutkenieuwstraat 13, opgraving (Archisnr. 12032)

25 april-16 september

In de winter van 2004/2005 is het congrescentrum Het Tehuis aan de Lutkenieuwstraat gesloopt. De geplande nieuwbouw, waarvoor onder voorwaarde van archeologisch onderzoek vergunning was afgegeven, voorziet in een ondergrondse parkeergarage. Daarom was het nodig de grond over het gehele terrein tot 2,3 m beneden het maaiveld af te graven. De voorwaarde in de vergunning werd gerechtvaardigd door de 'hoge archeologische verwachting' in dit deel van de binnenstad. Daar komt bij dat grote opgravingsterreinen (gelukkig) relatief schaars zijn, maar wel een grootschalige blik op de ontstaansgeschiedenis van een deel van de stad kunnen bieden. Nagenoeg het gehele oppervlak van de geplande garage kon worden opgegraven¹⁸. Op het moment van schrijven is de uitwerking van de opgraving nog niet afgerond¹⁹. Hier volgt een korte en voorlopige weergave van de resultaten.

De oudste vondst van de opgraving is een vuurstenen pijlpunt uit de vroege bronstijd (afb. 12), de eerste vondst uit die periode in de gemeente Groningen. De pijlpunt is gevonden op het diepste niveau, op het natuurlijke dekzand, in de noordwesthoek van het terrein; overigens niet in een gelijktijdig grondspoor. In

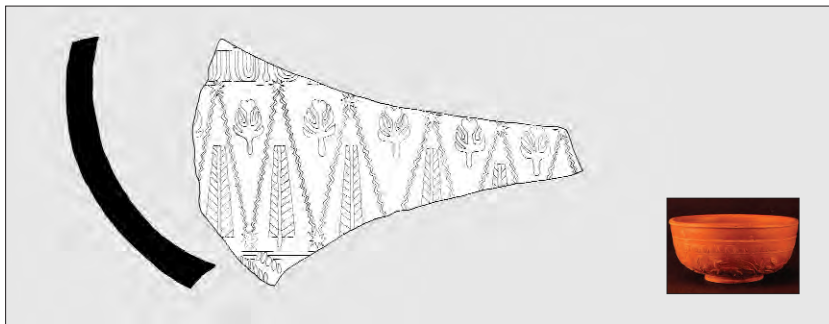
Afb. 12. Lutkenieuwstraat 13, vuurstenen pijlpunt uit de vroege bronstijd. Vondstnr. 882. Hoogte 2,6 cm. Foto: Jaap Buist.

17. Met dank aan Hayo Dopmeijer en Prof.dr. W.J. van Bakkum (RuG). Daleman 2006a.

18. Aan deze opgraving werkten ook de eerstejaars studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA) van de RuG mee en enkele medewerkers van ARC bv.

19. Deze paragraaf is een bewerking van een eerste samenvatting van Jasper Huis in 't Veld, die de dagelijkse leiding in handen had. Te zijner tijd zal een verslag volgen in: *Stadse Fratsen* (www.stichtingmenm.nl).

het noordelijk deel van het terrein bevindt zich in het dekzand een geringe depressie die in noordwestelijke richting lopend het begin van een klein dalletje vormt. Verder is op dit niveau een groot aantal archeologische sporen waargenomen. Het gaat om sloten, greppels, kuilen, paalgaten en waterputten. De oudste archeologische sporen dateren uit de (late) ijzertijd: een aantal greppels, kuilen en paalgaten. Gezien de niet geringe hoeveelheid aardewerk uit deze periode is het denkbaar dat op of in de directe omgeving van het terrein bewoning heeft plaatsgevonden.

Afb. 13. Lutkenieuwstraat 13, wandscherf van *terra sigillata* type Dragendorf 37, te dateren 2e eeuw na Chr. Vondstnr. 450. Schaal 1:2. Tekening: Malene van der Meulen. Foto: www.mnarqueologia-ipmuseus.pt.

Vermoedelijk in de Romeinse tijd wordt op het terrein geakkerd. Een grote hoeveelheid ploegkrassen tekende zich af in het dekzand. De ploegkrassen zijn ontstaan doordat de punt van het eergetouw (niet-kerende ploeg) tijdens het ploegen in de ongestoorde grond sneed. Deze krassen zijn in meerdere richtingen aanwezig en zijn waarschijnlijk in verband te brengen met het breken van wortels van onkruiden en niet met voren om in te zaaien. Door in opvolgende jaren ondieper te ploegen wordt de humeuze toplaag vermengd met de top van de ondergrond en ontstaat de zogenaamde bouwvoor. Daarin werd een groot stuk Romeins aardewerk, *terra sigillata* type Dragendorf 37, aangetroffen (afb. 13). Deze bijzondere scherf dateert in de 2e eeuw na Chr.²⁰. Rond dezelfde periode of het begin van de vroege middeleeuwen staat ter plekke van het onderzoeksterrein een fors gebouw. De exacte vorm en afmetingen van de huisplattegrond zijn enigszins onduidelijk, mogelijk gaat het om een type waarvan eerder bij de opgraving in het 'Roode Weeshuis' plattegronden zijn aangetroffen²¹. Hetzelfde type is ook gevonden in Midlaren en is daarnaar vernoemd²². Het is een deels twee-, deels drieschepige woonstalboerderij met een oost-west oriëntatie.

Of er in de 3e en 4e eeuw van dit gebied gebruik is gemaakt, is niet geheel zeker. Aardewerk uit die periode laat zich niet altijd even makkelijk herkennen en sporen die van dateringen afhankelijk zijn dus ook niet. Wel is vondstmateriaal uit de Volksverhuizingstijd (circa 5e eeuw) voorhanden, afkomstig uit een greppel. Een aantal parallelle oost-westgeoriënteerde greppels buigen af in noord/noordoostelijke richting. Hierdoor lijkt het alsof ze een klein gebied (deels) omsluiten. Vanaf het begin van de vroege middeleeuwen wordt het ter-

20. Met dank aan Marianne Galestin van het GIA, voor de determinatie.

21. Kortekaas en Waterbolk 1999, 24-28.

22. Een artikel hierover van de hand van H.T. Waterbolk is in voorbereiding.

Afb. 14a. Lutkenieuwstraat 13, ploegkras van een kerende ploeg.
Foto: Margot Daleman.

Afb. 14b. Lutkenieuwstraat 13, overzicht van de paalkuilen, sloten en greppels in de zuidoosthoek van de opgraving in noordelijke richting. De noord-zuidgeoriënteerde sloten zijn uit de 10e-11e eeuw. De brede oost-westgeoriënteerde sloot onderaan lag ten zuiden van het vermoedelijke stenen huis uit de 14e-15e eeuw. Foto: Gert Kortekaas.

rein (en de omgeving) ook als akker gebruikt. De onderkant van deze akker wordt net als in de Romeinse tijd weer gekenmerkt door ploegkrassen, waarvan een aantal in de oude bouwvoor zichtbaar was. Deze krassen zijn in doorsnede asymmetrisch en horen bij een kerende ploeg (afb. 14a).

Vanaf de 9e-10e eeuw na Chr. worden verkavelingssloten aangelegd. Deze sloten hebben dezelfde oriëntatie als het huidige stratenpatroon in de omgeving. Tegelijkertijd wordt het terrein langzaam maar zeker opgehoogd met afval en plaggen; hierdoor ontstaat een circa halve meter dikke es.

Aan het begin van de late middeleeuwen, circa 10e-11e eeuw na Chr., heeft op het zuidelijke terreindeel weer een gebouw gestaan (afb. 14b). Vermoedelijk betreft het een schuur van het type Gasselte C, met in de grond ingegraven palen. De combinatie met een aantal waterputten en waterkuilen geeft aan dat het opgravingsterrein deel uitmaakt van een erf, waarop ook een boerderij heeft gestaan. Enkele waterputten waren opgebouwd met houten hoekpalen en een beschoeiing. Eén waterput bestond uit een holle boomstam. Die boomstam is dendrochronolo-

Afb. 15. Lutkenieuwstraat 13, waterput vervaardigd uit een holle boom. De boomstam is dendrochronologisch gedateerd op circa 1048. Foto: Jasper Huis in 't Veld.

gisch gedateerd: na het voorjaar van 1048 (afb. 15)²³. Wellicht dat de oost-westgeoriënteerde kavelsloten de begrenzing tussen twee erven vormen. Opvallend is dat deze sloten liggen op de plaats waar op oude kadastrale kaarten een lang doorlopende kavelgrens tussen de Hoge der A en ongeveer de Oude Boteringestraat is te herkennen.

Vanaf circa de 13e eeuw veranderde de aard van de ophogingen. Het betrof nu meer puinrijk stadsafval, zogenaamde steigeraarde. Deze ophogingen van het terrein gaan geleidelijk door tot de 18e eeuw. Aan de zuidkant van het opgravingsterrein zijn resten aangetroffen van een gebouw uit de 13e-14e eeuw. Van dit gebouw zijn de grondverbeteringkuilen met veldkeien van de noordelijke rij gebinten teruggevonden. Het betreft een voorloper van het Drentse hallenhuis. Mogelijk staat er in de 14e-15e eeuw een (bakstenen?) gebouw in het midden van het opgravingsterrein, omgeven door een gracht. Van dit gebouw is alleen een grote rechthoekige kuil gevonden die mogelijk als kelder heeft gediend. De kuil was met humeuze grond en puinresten gevuld. Hoewel van fundamenteen ieder spoor ontbreekt, is een puinrijke greppel mogelijk als uitbraaksleuf te interpreteren.

De eerste resten van (bakstenen) gebouwen direct aan de huidige Lutkenieuwstraat dateren vanaf het einde van de 15e eeuw. Hiervan is een aantal fundamenteen en vloeren aangetroffen, naast nogal wat slakafval. Dit doet vermoeden dat ter plekke een smederij heeft gestaan. In 1569 wordt deze werkplaats door de aanleg van een kaatsbaan overbouwd²⁴. Van dit gebouw, dat bekend is uit historische bronnen, waren een groot deel van de zuidmuur en een stuk van de vloer overgebleven (afb. 16a en b). De vloer bestond uit netjes gelegde, vrij forse bakstenen. Aangezien de kaatsbaan op een in de 15e eeuw gedempte verkavelings-

Afb. 16. Lutkenieuwstraat 13, overzicht van de fundering en het vloerrestant van de kaatsbaan in noordelijke richting. De veldkei was een stiep van een 13e-14e eeuwse schuur in houtskeletbouw.
Foto: Gert Kortekaas.

Afb. 16. Lutkenieuwstraat 13, overzicht van de fundering en het vloerrestant van de kaatsbaan in zuidelijke richting.
Foto: Jasper Huis in 't Veld.

23. RING 2006a, vondstnummer 679. Het betreft drie monsters die erg op elkaar lijken, maar evengoed 17 jaar uiteen kunnen liggen. Velddatum 1048 is de jongste datering van de drie monsters.

24. Breuker 2006; Kuiken 1986.

sloot is gebouwd, zijn de funderingen en de vloer vermoedelijk al vrij snel na de bouw verzakt. Of dit tot sluiting van de kaatsbaan heeft geleid, is niet bekend maar opvallend genoeg is het gebouw al in de eerste helft van de 17e eeuw onderverdeeld in een aantal kleine huisjes. Van deze huisjes, waarvan een aantal pas in de 20e eeuw is gesloopt, zijn enkele muurfundamenten, keldervloeren, een oven en vier beerkelders aangetroffen.

Het oudste deel van Het Tehuis is aan het einde van de 19e eeuw gebouwd²⁵. Het diende als een opvangtehuis voor kinderen van gesneuvelde militairen. In de loop van de 20e eeuw veranderde de functie van Het Tehuis in een zalen- en congrescentrum. Ook werd het gebouw meerdere keren uitgebreid, totdat het in omvang vrijwel het hele opgravingsterrein besloeg. De funderingen en betonnen stiepen van Het Tehuis waren in de hogere vlakken van de opgraving duidelijk zichtbaar. De geplande nieuwbouw vormt de volgende, maar zeker niet laatste fase in de steeds grootschaliger ontwikkeling van dit stukje stad.

Afb. 17. Matsloot 12, overzicht van het noordprofiel. De dikke donkere band is het restant van een veenpakket. Het podium met pluggen ligt op een schone kleilaag op het veen.

Foto: Margot Daleman.

12. Matsloot 12, opgraving (Archisnr. 13777)

21 september-7 oktober

Ten noorden van de A7 wordt in de komende jaren een industriewijk Westpoort ontwikkeld. Ter voorbereiding hierop heeft het archeologisch adviesbureau RAAP een inventariserend onderzoek uitgevoerd. Een door bomen en bosjes aan het zicht onttrokken verhoging werd daarbij echter gemist. Gewaarschuwd door de laatste bewoners en door Frank van der Waard zijn proefsleuven in de vorm van een kruis over het podium aangelegd. Daaruit bleek dat dit podium in één keer is opgeworpen op een éénmaal geploegd (met een kerende ploeg) oppervlak (afb. 17 en 18). Dit oppervlak is gelegen bovenop een schone kleilaag, op het restant van een veenbedekking. De kleilaag is waarschijnlijk dezelfde die ook verder naar het noorden in de wijk De Held is aangetroffen en dateert mogelijk uit circa 1200²⁶. Het podium maakt later in de geschiedenis deel uit van de landgoederen van het klooster Maria in Campis in Assen²⁷. Het onderzoek wordt in 2007 voortgezet en afgerond.

25. Zie 'Sleutelen aan de stad: de Lutkenieuwstraat', elders in dit jaarboek.

26. Rapport met 14C-dateringen in voorbereiding. Zie ook Kortekaas 1996.

27. Dank aan Frank van der Waard voor de informatie. Zie ook 'Met andere ogen bekeken', elders in dit jaarboek.

Afb. 18. Matsloot 12, noordprofiel, detail van ploegkrassen in de geploegde laag onder het podium.

Foto: Jasper Huis in 't Veld.

13. Stalstraat, opgraving (Archisnr. 9964)

12-17 januari

Achter de bebouwing Oude Boteringestraat 7 tot en met 11 is inmiddels een blok 'neo-architectuur' verrezen. Het geheel is gefundeerd op oude funderingen of op een circa 1 meter diep ingegraven betonnen plaat. Een prima methode waarbij de waardevolle en alleen tegen hoge kosten op te graven ondergrond goed wordt beschermd. Die bovenste meter is waar nodig gedocumenteerd. De opmerkelijkste vondsten zijn enkele (delen van) duigenbakjes, uit de 13e of 14e eeuw.

14. Verlengde Lodewijkstraat/H.L. Wicherstraat, opgraving (Archisnr. 6851)

6-28 januari

Na de sanering van de voormalige industrieterreinen op het terrein De Linie vonden in 2004 en 2005 archeologische onderzoeken plaats²⁸. Deze hebben aangetoond dat dit gebied gedurende lange tijd intensief bewoond is geweest. De aangetroffen sporen en vondsten geven aan dat hier in ieder geval in de midden-ijzertijd (550/500-250/200 v. Chr.) een nederzetting heeft gelegen. De vondsten van late-bronstijd/vroege-ijzertijd aardewerk (900-550/500 v. Chr.) die voornamelijk in het westelijke deel van het onderzoeksgebied zijn gedaan, pleiten voor een mogelijk nog oudere bewoning. Het neolithicum wordt slechts vertegenwoordigd door een schrabber. De jongste sporen dateren uit de 19e eeuw en betreffen funderingen, sloten, stiepen en een beschoeiing. Daarnaast zijn ook sporen aangetroffen uit de Romeinse tijd, de late middeleeuwen en de nieuwe tijd. Opmerkelijk is het hiaat tussen de Romeinse tijd en de late middeleeuwen, een tijdspanne van bijna 1000 jaar.

Reconstructie van de ontwikkeling

In de late bronstijd/vroege ijzertijd en vroege ijzertijd zijn waterkuilen aanwezig, hetgeen mogelijk een aanwijzing vormt voor de nabijheid van bewoning. De hoeveelheid aardewerk uit deze periode bevestigt dit. Bewoningssporen in de vorm van huizen zijn echter niet aangetroffen. De sporen uit deze periode concentreren zich in het westelijke deel van de opgraving. De bewoning bevond zich

28. Kortekaas en Helfrich 2004, 22-25; Kortekaas 2005, 21-22; Daleman 2006b.

Afb. 19. Verlengde Lodewijkstraat/H.L. Wicherstraat, opgravingsplattegrond met daarop de omgeving van het zuidelijke huis. Schaal 1:800. Tekening: Jan Gerard en Studio van Stralen.

waarschijnlijk meer naar het westen omdat de Hondsrug daar iets hoger is.

In de hieropvolgende periode, de middenijzertijd, is een verschuiving in het erf waarneembaar. De bewoning concentreert zich nu in het zuidelijke deel van de opgraving waar een huis is aangetroffen en in het noorden met een tweede huis, vergelijkbaar een type O te Texel en met het type Hijken ²⁹. Een doorlopende greppel bij het tweede huis heeft een middenijzertijd-datering. De greppel heeft waarschijnlijk ter afwatering en bescherming van het huis gediend. Het erf wordt mogelijk door sloten omgeven, de sporen zijn echter te minimaal om dit vast te stellen. In dit huis zijn ook ploegkrassen aangetroffen uit een latere periode. Het vorige erf is klaarblijkelijk daarna in gebruik genomen als akker. Het bewerken van het land wordt bevestigd door een deel van een houten eergetouw dat is aangetroffen in een waterkuil.

Het zuidelijke huis is in de middenijzertijd in gebruik geweest (afb. 19). Een aantal paalkuilen bevat scherven met een midden- tot late ijzertijd datering. Niet duidelijk is of hier sprake is van opspit of dat het een werkelijke datering van het huis voorstelt. In een latere fase is er deels een ovale structuur over aangelegd uit de late ijzertijd/Romeinse tijd. Opvallend is de afwezigheid van waterkuilen uit de middenijzertijd rond het huis. De enige waterkuil ligt ten zuiden van het huis maar deze stamt uit de Romeinse tijd en hoort waarschijnlijk bij de ovale structuur.

Verder zijn er meer paalkuilen, greppels en afvalkuilen aan het licht gekomen uit de ijzertijd waarvan de vorm echter niet duidelijk is door latere verstoringen uit de 17e eeuw (gracht), 19e eeuw (grondverbeteringen) en recente werkzaamheden. Een twaalfstal spiekers completeert het geheel, waarvan niet duidelijk is welke precies gelijktijdig met welk huis gefunctioneerd heeft.

29. Woltering 2001, 278-279; Huijts 1992, 80-81.

Afb. 20. Verlengde Lodwijkstraat/H.L. Wicherstraat, waterkuil uit de late ijzertijd/Romeinse tijd.
Foto: Henk Nieuwenhuizen.

Bij de volgende fase behoort de bovengenoemde ovale structuur. Het huis en erf zijn meer naar het zuiden verplaatst. De vondsten hieruit bevatten voornamelijk Romeins inheems aardewerk. Een waterkuil ten zuiden van de structuur is gelijktijdig in gebruik geweest (afb. 20). De enige ronde spieker die op dit terrein is aangetroffen is eveneens in de Romeinse tijd te dateren. Ook in het noordelijk deel zijn nog sloten te dateren in een late ijzertijd/Romeinse tijd.

Specialistenonderzoek van de verschillende categorieën vondstmateriaal heeft het mogelijk gemaakt het beeld van de nederzetting uit de ijzertijd/Romeinse tijd te nuanceren. Het aardewerk is handgevormd en lokaal vervaardigd (afb. 21). Daarnaast zijn er enkele fragmenten importceramiek. Het aantal verschillende aardewerkvormen is echter beperkt. Over het gebruik van het aardewerk kan geen uitspraak gedaan worden, wegens het sterk fragmentarische karakter van de vondsten. Op verscheidene potten is roetaanslag aangetroffen, wat aangeeft dat zij een functie hebben gehad in de voedselbereiding.

Wat betreft de exploitatie van het gebied heeft het archeo-botanische onderzoek aangetoond dat de bewoners van de nederzetting in de ijzertijd waarschijnlijk gerst en gierst hebben verbouwd. Deze akkergewassen zijn ter plekke gedorst, getuige aarspilfragmenten en stengelknopen. De akkers lagen direct rondom de nederzetting; een beeld dat uit de botanische monsters naar voren komt. De akkeronkruiden en planten die op natte standplaatsen groeien, geven aan dat zich rond de nederzetting een overwegend open omgeving bevond. Daarnaast groeiden bomen als eiken, hazelaars en appel- en perenbomen in de nabije omgeving. Uit het aangetroffen botmateriaal blijkt dat in de nederzetting naast runderen, ook paarden werden gehouden.

Er zijn geen aanwijzingen dat het terrein van de Romeinse tijd tot de middeleeuwen in gebruik is geweest. In de middeleeuwen vinden we dan weer activiteiten: grote stukken land zijn toen ontgonnen, wat te herkennen is aan het slotenpatroon verspreid over het terrein. Deze verkaveling is merkbaar vanaf de 11e eeuw. Bewoning uit deze periode moet waarschijnlijk gezocht worden buiten het opgravingsgebied.

Afb. 21. Verlengde Lodewijkstraat/H.L.Wicherstraat, inheems Romeins aardewerk, gedateerd begin van de jaartelling. Vondstnr. 221. Hoogte 14 cm. Foto: Jaap Buist.

In de nieuwe tijd werd dit patroon aangehouden. Er werden dijken aangelegd en er werd begonnen met de ontginning van het land op de zandkoppen. Het Winschoterdiep werd rond 1400 gegraven ter verbetering van de afwatering van de stad. Op de zandkoppen ontstonden erven. De Kempkensberg werd opgehoogd en rond 1700 werd de Helperlinie voltooid. In 1874 vond de ontmanteling plaats. Het vierkante terrein van de oostelijke redoute wordt in gebruik genomen door de Milieudienst van de Gemeente Groningen.

Overige onderzoeken

15. **Friesestraatweg, Reitdiepplein/Reitdiephaven**, vooronderzoek (Archisnr. 14333)
Vooruitlopend op de aanleg van een *flyover* ter plaatse van de kruising Friesestraatweg en Prof. Uilkensweg is een inventariserend booronderzoek verricht door De Steekproef (rapport 2005-02/12).
16. **Kempkensberg**, vooronderzoek (Archisnr. 17087)
Vanwege grootschalige nieuwbouwplannen tussen het Sterrebos en de Helperzoom is door de medewerkers van de Grontmij dit gebied met de boor op archeologica onderzocht, zonder positief resultaat. Vrij zeker is dat het gevolg van de nieuwbouw uit de vroege jaren zeventig van de vorige eeuw die er nu nog staat en het afgraven van de Kempkensberg in de late 17e eeuw. (Grontmij archeologische rapporten 184).
17. **Kerkstraat oostzijde Hoogkerk, Kliefdiep**, vooronderzoek (Archisnr. 12904)
De voormalige voetbalvelden van VV De Held leverden in de proefsleuven door De Steekproef weliswaar zeer kleine scherfjes op, daterend uit de prehistorie, maar bijbehorende sporen ontbraken. De 13e-eeuwse ontginningsloten waren van te geringe cultuurhistorische waarde (rapport 2005-07/9).

18. **Martinikerkhof 12, binnenplaats**, waarneming (Archisnr. 14098)
Bij de overkapping van de binnenplaats van het oude Provinciehuis trof De Steekproef onder de bestrating van de binnenplaats funderingen en een waterkelder van de directe voorloper aan (rapport 2005-10/17).
19. **Moesstraat, begraafplaats**, waarnemingen en vooronderzoek (geen Archisnr.)
Herbegraven van menselijke resten van de Jodenkamp resulteerde in het waarnemen van een paalkuil uit de late ijzertijd en de constatering dat de herbegraving uit 1954 een fors deel van de kinderbegraafplaats moet hebben verstoord. Bij de recente graafwerkzaamheden zijn helaas in het vlak de niet waarneembare oudere begravingen ook verloren gegaan.
20. **Noorddijkerweg oostzijde**, vooronderzoek (Archisnr. 9521)
De plaatsing van een oorlogsmonument noodzaakte een archeologisch vooronderzoek door ARC bv. De grote hoeveelheid grondsporen rechtvaardigde vervolgens minimaal grondverzet (ARC-rapporten 2005-22).
21. **Oostersingel 65-67**, waarnemingen en opgraving (geen Archisnr.)
Bij een kleine opgraving zijn in totaal zes klingen uit het laat-mesolithicum of vroeg-neolithicum aangetroffen.
22. **Oosterweg ter hoogte van nr. 56**, waarneming (geen Archisnr.)
Tijdens het vernieuwen van de riolering van de Oosterweg, is op één plek een waarneming verricht. Er konden aldaar geen oude wegverhardingen worden geconstateerd.
23. **Peizerweg zuidzijde carpoolstrook Hoogkerk**, vooronderzoek (Archisnr. 15447)
Dit vooronderzoek is door De Steekproef verricht.
24. **Regattaweg**, vooronderzoek (Archisnr. 14073)
De Steekproef heeft een vooronderzoek gedaan (rapport 2005-10/2).
25. **Van Ketwich Verschuurlaan 102**, vooronderzoek (Archisnr. 14152)
Op deze plek zijn bij proefboringen door De Steekproef geen archeologische waarden aangetroffen (rapport 2005-04/5).
26. **Vechtstraat zuidzijde**, vooronderzoek (Archisnr. 12693)
De Grontmij trof in proefsleuven voor nieuwbouw van het 'Dinkelpark' geen sporen van betekenis aan. Bovendien was in het verleden de voormalige busremise al tot in schone de ondergrond afgegraven (Grontmij archeologische rapporten 165).
27. **Westerbinnensingel/hoek Verlengde Visserstraat**, opgraving (Archisnr. 15720)
Voor de plaatsing van ondergrondse afvalcontainers is een put gegraven. Hierin werd een eikenhouten grondanker voor een kade aangetroffen. De kapdatum van najaar 1528-voorjaar 1529 levert een bouwdatum in de navolgende zomer op. (RING intern rapport 2005041)
28. **Zernikelaan-Paddepoelsterweg**, vooronderzoek (Archisnr. 16670)
De Steekproef heeft vanwege universitaire bouwplannen grondboringen verricht (rapport 2005-07/8).
29. **Cogiba, ondergronds afvalwaterzuivering** (geen Archisnr.)
Als wettelijke verplichting om het oppervlaktewater schoon te houden dienen de boerderijen en woningen in het buitengebied voorzien te worden van een zogenaamde IBA: Individuele Behandeling Afvalwater. Het zijn moderne septic tanks, die net als vroeger worden ingegraven, maar beter composteren. Omdat het buitengebied van Groningen veel oude nog bewoonde boerderijplaatsen en wierden bevat, is een archeologische begeleiding van de plaatsing noodzakelijk; dit gebeurde door de Grontmij. Dergelijke kleine kijkgaatjes kunnen een handige blik vormen en behulpzaam zijn bij het vaststellen van

de archeologische waarde. Voorafgaand daaraan zijn, na een bureaustudie, de meeste plekken met de grondboor verkend en is een selectie van op te graven, dan wel te begeleiden locaties gemaakt. Dit project is in 2005 gestart en is medio 2006 afgerond (Grontmij archeologische rapporten 186).

30. Persriooltracé, vooronderzoek proef (Archisnr. 113780)

Het tracé voor een nieuw persriool is archeologisch verkend door De Steekproef. In het tracé zijn geen aanwijzingen voor archeologische waarden aangetroffen (rapport 2005-2/11).

Literatuur

- Breuker, P. 'In unike opgraving: restanten fan in kaetsbaan yn Grins' in: *De Kaetsfreon* 16 (2006), 16-17.
- Blom, M.C., *Een archeologische begeleiding (AB) aan het Akerkhof 12 te Groningen, gemeente Groningen (Gr.)* (ARC-rapporten 2005-14). Groningen, 2006.
- Cappers, R., F. Vrede en H. Dopmeijer, 'Plantenresten uit de Friesestraatweg-wierde' in: *Hervonden Stad* 10 (2005), 93-104.
- Daleman, M., 'Graven op de Jodenkamp. Een fysisch-antropologisch onderzoek op de oudste joodse begraafplaats van Groningen' in: *Stadse Fratsen* 8 (2006a).
- Daleman, M., *Een definitief onderzoek op 'De Linie' te Groningen, gemeente Groningen (Gr.)*. Groningen, 2006b (in druk).
- Hielkema, J.B., *Een archeologisch IVO d.m.v. proefsleuven op het Ennam-terrein te Groningen (Gr.)* (ARC-rapporten 7). Groningen, 2005.
- Hielkema J.B. en S.J. Tuinstra, *Een archeologische begeleiding bij het plaatsen van afvalcontainers in de binnenstad en de Hortusbuurt Groningen (Gr.)* (ARC-rapporten 128). Groningen, 2005.
- Huis in 't Veld, J.Y., *Onderzoek in de buurt van twee voormalige middeleeuwse kloosters. Een archeologische opgraving en een opgraving met beperkingen aan de Poststraat en Broerstraat te Groningen (Gr.)* (ARC-publicaties 137). Groningen, 2005.
- Huijts, C.S.T.J., *De voor-historische boerderijbouw in Drenthe. Reconstructiemodellen van 1300 vóór tot 1300 na Christus*. Groningen, 1992 (dissertatie).
- Huizing-Schreur, A., *Archeologisch onderzoek Antillenstraat Groningen: IVO* (Grontmij archeologische rapporten 230). Assen/Houten, 2005.
- Kortekaas, G.L.G.A., 'Graven in Lieuwerderwolde' in: *Hervonden Stad* 1 (1996), 51-62.
- Kortekaas, G.L.G.A., 'Archeologie in 2000' in: *Hervonden Stad* 5 (2001), 4-22.
- Kortekaas, G.L.G.A., 'Jaarverslag archeologie in 2001' in: *Hervonden Stad* 6, (2002), 4-28.
- Kortekaas, G.L.G.A., 'Jaarverslag archeologie in 2004' in: *Hervonden Stad* 10 (2005), 6-36.
- Kortekaas, G.L.G.A., en K. Helfrich, 'Jaarverslag archeologie in 2003' in: *Hervonden Stad* 9 (2004), 6-28.
- Kortekaas, G.L.G.A. en H.T. Waterbolk, 'Op zoek naar wat er aan het weeshuis vooraf ging' in: Holthuis, P., *Rode Wezen in Groningen. Het Roode- of Burgerweeshuis Groningen (1599-1999)*. Groningen, 1999, 19-44.
- Kuiken, D.F., 'De Groninger ravetten' in: *Groninger Volksalmanak, historisch jaarboek voor Groningen 1984-1985*. (1986), 82-84.
- Overbeek, R. en A. Bastmeijer, 'Van oude letters en zaken die voorbijgaan ...' Muurreclames in de stad Groningen', in: *Hervonden Stad* 10 (2005), 151-162.
- RING, *Intern rapportnummer 2005028*, Amersfoort, 2005.
- RING, *Intern rapportnummer 2005103*. Amersfoort, 2006a.
- RING, *Intern rapportnummer 2005104*. Amersfoort, 2006b.
- Stichting mr. J.H. De Vey Mestdag, *De joodse inwoners van de stad Groningen en omstreken 1549-1945 en hun begraafplaatsen aldaar*. Dl. I 1549-1870. Stadskanaal, 2001.
- Vissinga, A., *Verslag van de archeologische begeleiding van graafwerkzaamheden voor het in kaart brengen van kabels en leidingen en kademuur op het Damsterdiep te Groningen*. (De Steekproef-rapport 2005-07/13). Zuidhorn, 2005.
- Woltinge, I., en J. Jelsma, *Groningen, Hereweg 33-39. Een IVO middels proefsleuven*. (De Steekproef-rapport 2005-7/1). Zuidhorn, 2005.
- Werff, E.O. van der en G.L.G.A. Kortekaas, *Gruno's veste*. Groningen, 2004.
- Woltering, P.J., 'Occupation history of Texel, IV Middle Bronze Age-Late Iron Age (1350-100 BC)' in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 44, (2000-2001), 9-396.
- Zeist, W. van e.a., *Cultivated and wild plants in late and post-medieval Groningen. A study of archeological plant-remains*. Groningen, 2000.